

Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye’de Dış Ticaret, İstihdam ve Rekabet Gücüne Etkileri

Ömer Tarık Gençosmanoğlu^a

Öz: Bu çalışmada ihracatı teşvik amacıyla uygulanan Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye’de dış ticaretin, istihdamın ve rekabet gücünün geliştirilmesine katkıları incelenmiştir. Rejimin etkileri 2002-2014 dönemi için değişik ticaret endeksleri hesaplanarak değerlendirilmiş, ayrıca sektörler itibariyle çalışan ve girişim sayılarındaki gelişmeler ele alınmıştır. İncelemede Dahilde İşleme Rejiminin ticaret akımlarında, istihdamda ve rekabet gücünde ortalamanın üzerinde artışlara neden olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, bu teşvik sisteminin gümrük vergilerinden ve ticaret politikası önlemlerinden muafiyet sağlamak amacıyla ihracatçı firmalar tarafından kullanıldığına dair somut bulgulara ulaşılamamıştır. Dahilde İşleme Rejimi, dünya fiyatlarından ve termin sürelerine uygun şekilde ithal girdi sağlayarak Türk ihracatçıların maliyetlerini azaltmaktadır. Bu uygulama sayesinde yerli işletmeler, kaliteli ürünleri dünya pazarlarına satabilmek için üretim süreçlerine uygun şekilde iç piyasadan temin edilemeyen hammadde, ara mal ve yüksek teknoloji ekipmanları tedarik edebilmektedir. Bu nedenle, Dahilde İşleme Rejiminin daha çok küresel rekabet koşulları ve tedarik zincirinin bir parçası olarak değerlendirilip uygulanmaya devam edilmesi önerilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Dahilde İşleme Rejimi, İhracat Teşvikleri, Rekabet Gücü, Rekabetçilik Endeksleri

JEL Sınıflandırması: F13, F14

The Effects of Turkish Inward Processing Regime on Foreign Trade, Employment and Competitiveness

Abstract: This paper explores the impacts of an export promotion policy, namely the Inward Processing Regime, on Turkish trade, employment and competitiveness. Several trade indices as well as descriptive statistics are used to assess the effects of the regime for the period of 2002-2014. It is concluded that its implementation has not been effective more than the average progress in trade flows, employment and competitiveness. There is no clear evidence that Turkish exporters use the regime in order to avoid customs taxes and trade remedies. By reducing the cost of imported inputs with world prices and providing them in a timely manner, the regime places Turkish exporters on an equal footing with others in third countries. In addition, thanks to this regime Turkish businesses, in order to sell good quality products to the world, can reach raw materials, semi-manufactured products or high technology equipment that cannot be provided from the domestic market and that are necessary for an ambitious manufacturing process. Therefore, the application of Inward Processing Regime should be continued as a complementary part of the global supply chain.

Keywords: Inward Processing Regime, Export Incentives, Competitiveness, Competitiveness Indices

JEL Classification: F13, F14

^aPh.D. in Economics, Head of Department, Foreign Trade Specialist, Republic of Turkey Ministry of Economy, Ankara, Türkiye, gencosmanoglut@ekonomi.gov.tr

1. Giriş

Türkiye 1980’li yıllardan başlayarak korumacı ve kontrollü bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş amacıyla önemli adımlar atmıştır. İhracata dayalı büyüme modeli benimsenerek ticarete liberalleşme süreci başlatılmış, dış ticareti ve gümrük işlemlerini kolaylaştırıcı ve özendirici düzenlemeler hayata geçirilmiştir. 1995 yılında birlikte gelen Gümrük Birliği ortaklığı ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO veya DTÖ) üyeliği, piyasa ekonomisine geçiş amacıyla ortaya konan çabaları daha bir desteklemiştir.

İhracata dayalı büyümeye ilgisini kaybetmeyen Türkiye üretimi, ihracatı, istihdamı ve yerli firmaların uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırmak amacıyla değişik formlarda teşvik politikası araçlarını uygulamaya devam etmektedir. Bunların arasında ithal girdilere vergi muafiyetleri, ürün tasarımı, pazar araştırması, ofis, marka ve tanıtım teşvikleri, fuarlara katılım, markalaşma, tarımsal ürünlerde ihracat iadesi ve istihdam desteği gibi birçok uygulama yer almaktadır.

Bununla birlikte, bahsedilen teşvik araçları arasında belki de ekonomiye ve ticarete etkileri bakımından faydaları en çok tartışılan destek mekanizması “Dahilde İşleme Rejimi (DİR)” uygulamasıdır. Zira 2002 yılında yaklaşık 9,3 milyar dolar olan DİR ihracatı 2014 yılında 68,6 milyar dolara tırmanmış ve bunun sonucunda 2014 yılı itibariyle her 1 dolarlık ihracatın 0,43 dolarlık kısmı DİR kapsamında gerçekleştirilmiştir. Basit bir anlatımla bu sistem, ihracatı taahhüt edilen malların üretiminde kullanılan hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul, ara malı ve ambalaj malzemeleri gibi girdilere ithalatta vergilerden muafiyet sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, DİR kapsamında yapılan işlemlerin dış ticaret, istihdam ve rekabet üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Türkiye’de DİR sistemi hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalar genellikle dış ticaret açısından ve uygulamada ortaya çıkan sorunlar yönünden ele alınmış, istihdam ile rekabet gücüne yönelik analizler üzerinde durulmamıştır. Yapılacak çalışma ile DİR teşvik mekanizmasının ihracat, rekabet gücü ve istihdam artışındaki etkileri analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu amaçla, birinci bölümde dünyada ve Türkiye’de DİR uygulaması hakkında özet bilgi verildikten sonra, ikinci bölümde DİR sisteminin dış ticaret, istihdam ve rekabet gücüne etkileri analiz edilecektir. Son bölümde ise ulaşılan bulgular çerçevesinde değerlendirmelere yer verilecektir.

2. Dahilde İşleme Rejimi

DİR uygulaması, dünyada bir teşvik sisteminden ziyade küresel arz zincirinin tamamlayıcı parçası olarak kabul edilmektedir. Çünkü tedarik zinciri uluslararası bir boyut kazandığında, gümrük mevzuatı ve işlemlerinin dikkate alınması zorunludur (Branch, 2009: 16). Bu mevzuat ve işlemler iyi yönetilemediği takdirde, gümrüklemede beklentiler yaşanmakta, depolama maliyetleri artmakta ve talebin karşılanması gecikmektedir. Bir firmanın rekabet gücünün gümrük vergilerinin yanı sıra gümrüklemeden kaynaklanan maliyetlerden olumsuz etkilenmesi kaçınılmazdır.

Bu nedenle, ucuz girdi teşviki sağlayan ticaret politikaları, hammadde ithal ederek üçüncü ülkelere ihraç amacıyla kendi ülkelerinde üretim yapan gelişmekte olan ülkeler açısından giderek önem kazanmıştır. Ödemeler dengesi istatistiklerine göre, gelişmekte olan ülkelerin ihracatının %20’sinin ve ithalatlarının yaklaşık %13’ünün “ihracat işlem bölgesi” kapsamında yapıldığı tahmin edilmektedir (WTO ve IDE-JETRO, 2011: 21). 1995-2010 döneminde dünya ticaretinde ilk sıralara yerleşen Çin’in ihracatının ortalama %52’si ve ithalatının ortalama %38’i DİR sistemi ile gerçekleşmiştir (Jin, 2011).

Küresel tedarik zincirindeki önemi sebebiyle AB gibi gelişmiş bölgeler de DİR sistemini kullanmaktadır. Diğer yandan, DİR sisteminin gelişmiş ülkelerin ticaretinden daha az pay aldığı görülmektedir. 2011 yılı itibariyle AB’nin üçüncü ülkelere yönelik ihracatının yaklaşık %10’u (148 milyar Avro) bu rejim kapsamında gerçekleştirilmiştir (Cernat ve Pajot, 2012: 3). Bölgeselleşmenin DİR sisteminin kullanımına etkisini anlamak için Çek Cumhuriyeti güzel bir örnektir. AB’ye üyelik öncesinde Çek Cumhuriyeti ihracatının %30-33’ünü ve ithalatının %25-27’sini DİR kapsamında yaparken, AB’ye üyelik sonrasında söz konusu oranlar AB düzeyine inerek ihracat için %8,7 ve ithalat için %7,3 olmuştur (Petraskova, 2007).

Türkiye’de DİR sistemi özetle; ihraç kaydıyla ülkeye getirilen girdilerin, ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın ve teminat karşılığında vergileri askıya alınarak ithaline izin verilmesi (*Şartlı Muafiyet Sistemi*) veya söz konusu girdiler için ithalat aşamasında ödenen vergilerin ihracat sonrasında iade edilmesi (*Geri Ödeme Sistemi*) şeklinde uygulanmaktadır (TDV, 2014: 198-201). İthalatta sağlanan bu muafiyetler hiç kuşkusuz dünya fiyatlarından girdi temin eden ihracatçı firmalara önemli bir rekabet avantajı sağlamaktadır. Böylece ihraç pazarlarının geliştirilmesi, ihraç ürünlerinin çeşitlendirilmesi ve ihracatta sürekli bir artışın sağlanması hedeflenmiştir.

Örneğin, Türkiye’de yerleşik bir ihracatçı Gümrük Birliği veya serbest ticaret anlaşması bölgeleri dışından 100 dolarlık girdi ithal ettiğinde ortalama %10,8 gümrük vergisi², kabul kredili, vadeli akreditif ve mal mukabili ödeme şekline göre yapılan ithalatta (vadeli ithalatta) %0-%6 Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu (KKDF) ve %1-%18 KDV muafiyetinden yararlanabilir. Yerli girdi (eşdeğer eşya kullanımı) kullanan firmalar için bu avantaj KDV oranı kadardır. DİR uygulaması ayrıca, tarife ve diğer vergi avantajlarının yanı sıra, tarife dışı önlemler (özellikle ithalatta kota ve gözetim önlemleri ile teknik düzenlemeler mevzuatı) açısından muafiyetler sağlamaktadır.

DİR sisteminin Türkiye’de kullanımı, ithalata dayalı üretimdeki yapısal sorunların bir sonucu olarak da değerlendirilmektedir. Hammadde, teknoloji, kalite ve Ar-Ge faaliyetlerinin yetersizliği, çok uluslu şirketlerin Türkiye’deki yatırımları nedeniyle diğer ülkelerdeki üretimlerle bağlantılı hale gelen tedarik zinciri ve üretimdeki termin³ süreleri sistemin uygulanmasını zorunlu hale getiren koşullardır. Örneğin, Ekonomi Bakanlığının yaptığı hesaplamalara göre 2013 yılında DİR kapsamında ithal edilen hammaddelerin %5,4’ü ülkede hiç üretilmemekte; fiyat, kalite, termin ve üretim yetersizliği kapsamında ithal edilen ürünler DİR ithalatının %51,2’sini oluşturmaktadır.

2014 yılı itibarıyla Türkiye ihracatının 68,6 milyar doları (%43,50) ve ithalatının 31,7 milyar doları (%13,07) DİR kapsamında gerçekleştirilmiştir. Buna göre, belirli varsayımlar altında devletin ithalat vergilerinden vazgeçtiği gelir toplamda 2,5 milyar dolar olarak tahmin edilebilir⁴. Bu tutar dış ticaretin geliştirilmesine yönelik politikalardan sorumlu Ekonomi Bakanlığının bütçesinden (1,5 milyar TL) fazladır (T.C. Resmi Gazete, 2014: 453). Bu kadar büyük bir kaynak transferi yapan DİR gerçekten ihracatı, rekabeti ve istihdamı artırmak için etkili bir politika aracı mıdır? Bu konu hakkında hem iktisat yazınında hem de iş çevrelerinde farklı görüşler vardır.

Selen (2005) DİR sisteminin ticaret politikası önlemlerinin etkinliğini azaltıcı bir niteliğe sahip olduğunu ve bu olumsuz etkinin ihracatta kullanılan girdilerin belgelendirilmesi ve beyanname yoluyla takip yöntemleriyle zayıflatılması gerektiğini savunmaktadır. Buna karşılık, sistemin işleyişinde en büyük sıkıntının izin belgelerinin kapatılması aşamasında yaşanan bürokratik engeller olduğu ileri sürülmektedir.

Sayılgan ve Şenol (2010) tarafından yapılan çalışmada DİR’in Türk işletmelerinin ihracatı üzerine etkileri araştırılmıştır. Bu amaçla, 1996-2007 dönemine ilişkin AB ile olan ticaret, düzenlenen ve kapatılan dahilde işleme izin belgeleri, bunlardan yararlanan işletmeler, sistem kapsamında taahhüt edilen ve gerçekleşen ticaret verileri değerlendirilmiştir. Bahsedilen çalışmada, kamu gelirlerinden vazgeçilmesinin yanı sıra, iç talebin daralmasıyla hammadde ve ara malı üreten yerli firmaların zor durumda kalması gibi eleştirilere değinilmekte birlikte, ihracatın sürdürülebilir artışında ve Türk işletmelerine ucuz girdi sağlanarak dünya pazarlarında rekabet gücünün artırılmasında DİR’in önemine işaret edilmektedir. Bununla birlikte, yerli üreticilere zarar vermeyecek şekilde uygulamada somut kıstasların belirlenmesi ve geri ödeme sisteminin terk edilerek yalnızca şartlı muafiyet sisteminin kullanılması önerilmektedir.

Takım ve Ersungur (2010) DİR sisteminin istismara açık olduğunu iddia etmekte, bu yüzden sistemin risksiz bir “hayali ihracat yöntemi” olarak görülmesini engelleyecek düzenlemelerin yapılması gerektiğini ileri sürmektedir. Söz konusu çalışmaya göre, DİR uygulaması Türkiye’de ithalatı ve dış ticaret açığını artırırken üretim ve istihdamı azaltmakta olduğundan, sisteme olan güvenin artırılması için aksayan ve zayıf yönlerinin giderilmesi gerekmektedir. Bu itibarla, uygulamanın belirli sektörlerle sınırlandırılması ve yüksek katma değer yaratan sektörlerle öncelik verilmesi, sistemin işleyişine dair ithalat ve gözetim gibi alanlarda denetimlerin etkinleştirilmesi, ayrıca yerli üreticiler açısından haksız rekabetin önlenmesi bakımından girdiler için KDV oranının düşürülmesi tavsiye edilmektedir.

DİR sisteminin 1996-2011 dönemi için Türkiye’nin dış ticaretine etkilerini sektörel analizleri dâhil ederek inceleyen diğer bir çalışma Cebeci ve Yılmaz (2013) tarafından yapılmıştır. Çalışma sonucunda, DİR ithalatının toplam ithalat içinde önemli bir yer tutmadığı, buna karşılık ithal girdiler konusunda Türkiye’nin dışa bağımlı olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitler doğrultusunda uygulama gözden geçirilmeli, etkin bir denetleme sistemi geliştirilmeli ve yerli üretime yönelik muhtemel olumsuz etkiler asgariye indirilmelidir.

Diğer taraftan, söz konusu çalışmalarda DİR dış ticaret verileri dışında, ulaşılan sonuçları ve yapılan önerileri destekleyecek bulguların tam olarak ortaya konulmadığı düşünülmektedir. Örneğin, iç talebin daraldığına, yerli üretici ve sektörlerin rekabet gücünün azaldığına, haksız rekabetin oluştuğuna veya ithal girdiye bağımlı hale gelindiğine dair bu araştırmalarda herhangi somut bir kanıt, genel kabul görmüş ölçü ya da gösterge veya sayısal analize rastlanmamıştır.

DİR teşvik sistemine yönelik eleştirilerin diğer bir kaynağı, sistemden bizatihi faydalanan ve kendi içinde farklı görüşleri olan özel sektördür (Şener, 2012). DİR kapsamında vergisiz getirilen girdiler ve hatta bu girdilerle üretilen malların suiistimaller sonucunda iç piyasaya verilmesi, sistemin tüm paydaşlarca tartışılmasının temelinde yer almaktadır. Diğer bir sorun ise üretim aşamasında kullanılan girdilerin fire oranlarının hesaplanmasında yaşanmaktadır. Bu sorunu yaşayan sektörlerin başında kumaş ve iplik kullanan hazır giyim ile tarımsal hammadde kullanan sektörler gelmektedir. Bu sorunların yanı sıra, mevzuata aykırı diğer durumlar nedeniyle firmalar hakkında işlem yapılması, sistemden yararlanmak isteyen firmalar açısından tereddütlere neden olmaktadır.

Yine de ihracatçılar, birkaç kötü örnek yüzünden tüm uygulamanın kaldırılmasının doğru olmayacağını, ihracat amacıyla getirilen girdilerin amacına uygun şekilde kullanılması ve üretimden sonra yurt dışı edilmesi halinde sistemde bir sıkıntı yaşanmayacağına inanmaktadır. Örneğin, ihracata dönük üretim yapan yassı çelik üreticileri bu teşvik sistemini yoğun olarak kullanmakta ve yurtdışında Çin, Güney Kore, Hindistan, Rusya ve Ukrayna gibi ülkelerle rekabet edebilmek için %9-10 oranındaki gümrük vergilerinden muaf olarak hammadde temin edebilmektedir (ÇEBİD, 2013).

3. Dış Ticaret, İstihdam ve Rekabet Etkileri

3.1. Yöntem ve Veri Seti

Ülkeler iktisadi kalkınma ve istihdam artışı sağlamak amacıyla küresel ekonomiye ve ticarete entegrasyonu elzem görmekte, bu amaçla ekonomi ve ticaretin gelişmesine yönelik teşvik politikaları yaygın şekilde kullanmaktadır. Diğer taraftan, ticaretin gelişmesi ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır (Baldwin, 2000: 4). Örneğin, 1980’lerde ülke bazında yapılan çalışmalar ithal ikameci politikaların büyümeyi sağlamadığını göstermiş ve sonuçta ihracata dayalı büyüme politikaları genel kabul görmüştür. Buna karşılık sonradan yapılan birçok çalışmada, mal ticaretinin serbestleşmesi sonucunda toplam istihdam düzeyinin etkilenmediği, bunun yerine belirli sektörlerde istihdam ve ücretlerin değiştiği ve ülke içinde gelir eşitsizliğinin arttığı tespit edilmiştir (UNCTAD, 2013).

Küresel ticarete rekabet gücü ise firma ve genel ekonomi olmak üzere iki farklı düzeyde ele alınmaktadır. Firma düzeyinde rekabet doğru zamanda uygun fiyatla istenen kalitede mal ve hizmetlerin üretilebilme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır (Mothana, 2004: 31-32). Uluslararası ticarete rekabetçilik ise genellikle karşılaştırmalı üstünlükler teorisi çerçevesinde ele alınmakta, mal veya sektör bazında rekabet gücünün analizi ticaret endeksleri kullanılarak dolaylı şekilde ölçülebilmekte ve küresel pazarlardaki gelişimleri diğer ülkelerle karşılaştırılabilmektedir (Mikic ve Gilbert, 2009: 4-5).

Bu çerçevede çalışmamızda DİR sisteminin rekabet gücüne etkilerini ölçmek amacıyla Rekabetçilik, İhracat Payı, Katkılı Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Sektörel Hirschmann Endeksleri kullanılmış; istihdam etkisini inceleyebilmek için sektörler itibariyle çalışan ve girişim sayılarındaki gelişmelere bakılmıştır. Veri olarak TÜİK’in yanı sıra Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) ve DTÖ kaynaklarından yararlanılmıştır. 2001 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra uygulanan politikaların getirdiği istikrarlı ortam göz önünde bulundurularak, DİR uygulamasının dış ticaret ve rekabet etkilerini incelemek üzere 2002-2014 dönemi seçilmiştir. Diğer taraftan, rekabet endeksleri için dünya ticaretinin verilerine ihtiyaç duyulması halinde,

ITC'nin en güncel verileri (2002-2013 dönemi) esas alınmıştır. Ayrıca bu çalışmada kullanılacak istihdam verileri TÜİK tarafından 2003 yılından itibaren mevcut olup, son olarak 2012 yılı için hesaplanmıştır. İhracat ve ithalat verileri Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi (HS), işgücü ve girişim verileri AB'nin Ekonomik Faaliyetlerin İstatistik Sınıflaması (NACE) esas alınarak kullanılmıştır. DİR ticaret verileri de DİR uygulaması kapsamında kullanılan gümrük rejimleri dikkate alınarak hesaplanmıştır.

3.2. DİR Uygulamasının Dış Ticaretteki Önemi

DİR uygulaması Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahiptir (Tablo 1). 2002 yılında DİR kullanılarak yapılan ihracat (9,3milyar dolar) ve ithalat (8 milyar dolar) birbirine oldukça yakın gerçekleşmiştir. Buna karşılık, 2014 yılında 31,7 milyar dolarlık ithalata karşılık 68,6 milyar dolarlık ihracat yapılmış ve böylece DİR kapsamında elde edilen dış ticaret fazlası yaklaşık 27 kat artışla 2002 yılında 1,3 milyar dolardan 2014 yılında 36,9 milyar dolara çıkmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, toplam ihracatın içinde DİR'in payı 2002-2014 döneminde %25,85'den %43,50'ye artarak önemli bir seviyeye yükselmiştir. Buna karşılık, DİR'in toplam ithalat içindeki payı aynı dönemde %15,55'den %13,07'ye gerileyerek az da olsa bir düşüş göstermiştir.

Söz konusu olumlu gelişmeler Döviz Kullanım Oranlarına (DKO) da yansımıştır. 2002 yılında %86,01 olan DKO 2014 yılında %46,14'e düşmüştür. DKO kısaca, DİR kapsamındaki CIF ithal tutarının FOB ihraç tutarına yüzde oranıdır (TDV, 2014: 196). Yani bu oran, her 1 dolarlık ihracat için kaç dolarlık ithalat yapıldığını göstermektedir. Buna göre, Türkiye her 1 dolarlık ihracat için 2002 yılında ihtiyaç duyduğu ithal girdinin (0,86 dolar) 2014 yılında neredeyse yarısı kadarı ile (0,46 dolar) ihracat yapar hale gelmiştir. DKO'nun düşük seviyelere inmesi, ülkenin ya yüksek katma değerli mallar ürettiğini ya da ihracata yönelik üretimde yerli girdi talebinin arttığı anlamına gelmektedir. Nitekim ithalata bağımlılığın azaltılması programı kapsamında Onuncu Kalkınma Planında (2014-2018) performans göstergesi olarak belirlenen DKO'nun 2018 yılında kadar tedricen %40'a indirilmesi hedeflenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 2).

Tablo 1. DİR İhracatı ve İthalatı (2002-2014)

	2002	2005	2008	2011	2012	2013	2014
<i>İhracat</i>							
- DİR (milyon dolar)	9.323	37.812	62.830	64.225	65.289	68.094	68.601
- Toplam (milyon dolar)	36.059	73.476	132.027	134.907	152.462	151.803	157.715
- DİR/Toplam Oranı (%)	25,85	51,46	47,59	47,61	42,82	44,86	43,50
<i>İthalat</i>							
- DİR (milyon dolar)	8.019	17.259	30.794	31.145	31.892	32.227	31.654
- Toplam (milyon dolar)	51.554	116.774	201.964	240.842	236.545	251.661	242.224
- DİR/Toplam Oranı (%)	15,55	14,78	15,25	12,93	13,48	12,81	13,07
<i>Döviz Kullanım Oranı (%)</i>	86,01	45,64	49,01	48,49	48,85	47,33	46,14
<i>DİR Ticaret Dengesi (milyon dolar)</i>	1.304	20.552	32.035	33.080	33.397	35.866	36.948

Kaynak: 2015 yılı TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

2002-2014 döneminde fasıllar (HS2) itibariyle DİR ihracatı ve ithalatı belirli mal gruplarında yoğunlaşmıştır. 2014 yılında toplam 99 fasıldan 1 milyar dolar ve üzerinde DİR ihracatı gerçekleştirenler Tablo 2'de gösterilmiştir. Bu mal grupları, yıllar içinde toplamdan aldığı paylar değişiklik göstermekle birlikte, 2002-2014 döneminde DİR ihracatının yaklaşık %72,34'ünü açıklamaktadır. Söz konusu dönemde DİR ihracatı içindeki payı azalan 61-Örme giyim eşyası, 62-Örülmemiş giyim eşyası, 63-Dokunabilir maddelerden hazır eşya ile 85-Elektrikli makina ve cihazların aynı zamanda ülkenin toplam ihracattan aldıkları paylarında da gerileme olmuştur. Buna mukabil, DİR ihracatından aldıkları payı artıran mal grupları, toplam ihracat içindeki paylarını da geliştirmiştir. Tablo 2'de ayrıca, DİR ihracatının yoğunlaştığı 16 mal grubunun kendi içindeki ve toplam ülke ihracatından aldığı paylar hesaplanmıştır. Buna göre, bahsedilen mal gruplarında DİR kullanımının birkaç istisna dışında yüksek olduğu ve bunların toplam ihracattan yaklaşık %64 pay aldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 2. DİR İhracatının Sektörel Dağılımı (%)

Fasıl Kodu ve Adı	DİR Fasıl İhracatı/ Toplam DİR İhracatı			DİR Fasıl İhracatı/ Toplam Fasıl İhracatı			Fasıl İhracatı/ Toplam İhracat		
	2002	2008	2014	2002	2008	2014	2002	2008	2014
87 Motorlu kara taşıtları	15,69	24,09	20,27	44,28	82,59	76,97	9,16	13,88	11,45
72 Demir ve çelik	7,50	20,24	11,13	30,82	85,07	82,45	6,29	11,32	5,87
84 Makinalar	6,97	7,44	8,65	30,33	45,56	43,66	5,94	7,77	8,62
85 Elektrikli makina ve cihazlar	13,91	8,27	8,02	45,22	65,17	56,71	7,95	6,04	6,15
39 Plastikler ve mamulleri	2,26	3,21	4,42	30,96	56,58	49,74	1,89	2,70	3,87
73 Demir veya çelikten eşya	3,29	4,87	3,82	24,63	53,24	41,16	3,45	4,35	4,04
62 Örülmemiş giyim eşyası	9,97	3,71	3,22	28,56	43,77	35,38	9,02	4,03	3,95
61 Örme giyim eşyası	7,71	3,15	2,76	16,17	25,28	18,84	12,32	5,93	6,36
71 Kıymetli taşlar ve metaller	0,79	0,64	2,68	11,43	7,49	23,79	1,78	4,08	4,89
40 Kauçuk ve kauçuktan eşya	2,57	2,06	2,65	46,69	71,63	70,07	1,43	1,37	1,65
19 Hububat, un, nişasta veya süt	0,62	0,98	2,25	34,99	86,07	93,04	0,46	0,54	1,05
57 Halılar ve yer dokumaları	0,42	0,73	2,22	13,52	39,42	64,88	0,80	0,88	1,49
76 Alüminyum ve bundan eşya	1,31	1,88	2,18	35,15	66,63	58,66	0,96	1,35	1,62
63 Dokunabilir maddeden eşya	4,46	1,67	1,68	33,14	50,08	51,81	3,48	1,59	1,41
11 Değirmencilik ürünleri	0,33	1,06	1,57	39,91	93,09	95,71	0,21	0,54	0,72
15 Hayvansal ve bitkisel yağlar	0,57	1,02	1,51	34,08	83,87	88,00	0,43	0,58	0,75
Diğerleri	21,64	14,98	20,97	14,36	24,07	24,46	34,42	33,06	36,11
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	25,85	47,59	43,50	100,00	100,00	100,00

Kaynak: 2015 yılı TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Benzer şekilde, 2014 yılında belirli mal grupları 1 milyar doların üzerinde DİR ithalatı gerçekleştirmiştir (Tablo 3). 2002-2014 döneminde DİR ihracatına göre DİR ithalatı daha az sayıda mal grubunda (11 adet) yoğunlaşmıştır. Bu mal grupları doğal olarak demir ve çelik, plastikler, kıymetli taşlar ve metaller, hububat, bakır, alüminyum, yağlar, mineral yakıtlar ve kauçuk gibi hammadde veya ara malı özelliği taşıyan ürünlerdir. İhracatta olduğu gibi DİR sisteminde ithal edilen fasıllar ülke ithalatının da %70-%75’ini oluşturmaktadır.

Tablo 3. DİR İthalatının Sektörel Dağılımı (%)

Fasıl Kodu ve Adı	DİR Fasıl İthalatı/ Toplam DİR İthalatı			DİR Fasıl İthalatı/ Toplam Fasıl İthalatı			Fasıl İthalatı/ Toplam İthalat		
	2002	2008	2014	2002	2008	2014	2002	2008	2014
72 Demir ve çelik	17,85	33,69	19,79	49,27	44,79	35,59	5,63	11,47	7,27
84 Makinalar	8,64	10,31	9,51	8,48	14,08	10,71	15,85	11,16	11,60
39 Plastikler ve mamulleri	5,07	5,79	8,63	17,08	19,00	19,31	4,62	4,65	5,84
85 Elektrikli makina ve cihazlar	17,43	9,05	7,64	32,09	20,06	13,47	8,45	6,88	7,41
71 Kıymetli taşlar ve metaller	1,73	1,29	6,34	9,04	7,02	24,70	2,97	2,80	3,35
87 Motorlu kara taşıtları	6,32	8,08	5,38	21,72	19,47	10,82	4,52	6,33	6,50
10 Hububat	1,34	2,53	4,93	28,64	36,45	66,78	0,73	1,06	0,97
74 Bakır ve bakırdan eşya	2,03	3,08	4,77	37,26	28,95	42,32	0,85	1,62	1,47
15 Hayvansal ve bitkisel yağlar	1,21	2,27	4,60	24,18	42,08	68,23	0,78	0,82	0,88
76 Alüminyum ve bunan eşya	2,98	3,27	3,82	45,42	39,61	34,57	1,02	1,26	1,44
29 Organik kimyasal ürünler	2,08	1,75	2,38	8,82	12,16	12,91	3,66	2,19	2,41
52 Pamuk, pamuk ipliği	7,00	2,04	2,34	43,38	26,94	24,49	2,51	1,15	1,25
27 Mineral yakıtlar	0,62	1,80	1,67	0,54	1,15	0,96	17,85	23,91	22,67
40 Kauçuk ve kauçuktan eşya	1,23	1,67	1,59	18,78	23,12	17,66	1,02	1,10	1,18
Diğerleri	24,47	13,39	16,60	12,89	13,33	11,52	29,52	23,61	25,76
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	15,55	15,25	13,07	100,00	100,00	100,00

Kaynak: 2015 yılı TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

İhracattaki durumun aksine, bahsedilen 11 mal grubunun içinde hububat gibi DİR kullanımı yüksek olanların (%66,78) yanı sıra, organik kimyasal ürünler (%12,91), makinalar (%10,71) veya mineral yakıtlar (%0,96) gibi daha düşük kullanım oranlarına sahip olanlar vardır. Diğer yandan, tablodaki mal gruplarının DİR ithalatından aldığı paylar (52-Pamuk ve pamuk ipliği, 85-Elektrikli makina ve cihazlar ile 87-Motorlu kara taşıtları hariç) yıllar itibariyle artmıştır. Bu 11 fasıl dışında DİR sistemini kullanan mal gruplarının payı ise %24,47'den %16,60'a düşmüştür.

İhracattan farklı diğer bir durum, mal gruplarının toplam DİR ithalatından aldığı paylardaki veya mal grubunun ithalatındaki DİR kullanım oranlarındaki değişimler ile o mal grubunun toplam ithalatı arasında doğrusal bir ilişkinin olmayışıdır. Örneğin, 72-Demir ve çelik ürünleri DİR ithalatından aldığı payını %17,85'den %19,79'a çıkarmakla birlikte, ithal edilen ürünlerden DİR amacıyla kullanılanların oranı azalmış (%49,27'den %35,59'a gerilemiştir) ve buna rağmen sektörün ülke ithalatından aldığı pay yaklaşık 2,5 yüzde puanı yükselmiştir. Buna karşılık, 87-Motorlu kara taşıtlarının DİR ithalatından ve fasıl ithalatından aldığı payları düşürmekle beraber toplam ithalattaki oranını artırmıştır.

DİR sisteminin gümrük vergilerinden ve ticaret politikası önlemlerinden sağladığı muafiyetler açısından değerlendirilmesinde ayrıca yarar vardır. Firmaların, yüksek gümrük vergisi olan ve ticaret politikası önlemlerine konu olan girdileri ithal etmeye daha meyilli olması gerekir. Bu ilişkinin incelenebilmesi için DİR ihracatının ve ithalatının esaslı kısmını yapan mal grupları itibariyle 2002-2013 döneminde alınan anti-damping önlemleri ile üçüncü ülkelere (MFN) uygulanan basit ortalama gümrük vergilerini içeren Tablo 4 hazırlanmıştır. Bu tabloya göre gümrük vergisi ve/veya anti-damping kullanımı ile DİR kullanım oranı arasında doğrusal bir ilişkiyi gösteren bulgulara rastlanmamıştır.

Tablo 4. DİR, Gümrük Vergileri ve Anti-Damping Önlemleri (2002-2014)

Fasıl Kodu ve Adı	İTH/İHR	Anti-damping Önlemi (adet)	Gümrük Vergisi Oranı* (%)	DİR İhracatı/ Toplam Fasıl İhracatı (%)	DİR İthalatı/ Toplam Fasıl İthalatı (%)
10 Hububat	İTH	-	63,6	11,64	52,37
11 Değirmencilik ürünleri	İHR	-	36,6	85,42	11,94
15 Hayvansal ve bitkisel yağlar	İHR/İTH	-	17,9	66,89	45,91
19 Hububat, un, nişasta veya süt müstah...	İHR	-	12,6	84,68	0,38
61 Örne giyim eşyası ve aksesuarı	İHR	-	11,7	27,40	3,84
62 Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	İHR	-	11,3	44,40	5,65
63 Dokunabilir maddelerden hazır eşya	İHR	4	10,1	56,28	9,21
57 Halılar ve diğer yer dokumaları	İHR	-	7,3	43,62	2,55
76 Alüminyum ve alüminyumdan eşya	İHR/İTH	-	6,2	62,23	39,20
52 Pamuk ve pamuklu mensucat	İTH	-	6,1	29,74	30,13
39 Plastikler ve mamulleri	İHR/İTH	19	6,0	54,21	18,36
87 Motorlu kara taşıtları	İHR/İTH	2	5,8	79,19	15,81
72 Demir ve çelik	İHR/İTH	3	5,4	78,75	41,36
29 Organik kimyasal ürünler	İTH	6	4,3	58,71	12,57
74 Bakır ve bakırdan eşya	İTH	2	3,3	68,35	35,90
85 Elektrikli makinalar	İHR/İTH	5	2,7	65,83	22,70
40 Kauçuk ve kauçuktan eşya	İHR/İTH	30	2,5	73,12	21,00
73 Demir veya çelikten eşya	İHR	17	2,0	50,54	15,18
84 Makinalar	İHR/İTH	4	1,7	47,69	11,63
27 Mineral yakıtlar	İTH	-	0,7	3,77	0,92
71 Kıymetli taşlar ve metaller	İHR/İTH	-	0,6	14,33	10,59

Kaynak: 2015 yılı WTO, TÜİK ve WB Global Antidumping Database verilerinden hesaplanmıştır.

*2011 yılı ortalama *ad valorem* gümrük vergisi oranlarıdır.

Tablo 5. DİR ve İthalata Bağımlı Ürünler (2013)

Sektörler	İthalata Tam Bağımlı Ürünler	Fiyat, Kalite, Termin Süresi ve Üretim Yetersizliği Olan Ürünler	DİR İthalatı/ Sektör İthalatı
Tarım	Palm ve çekirdeği yağı, Kakao dane ve kırıkları	Buğday, Ham ayçiçeği yağı, Mısır, Mercimek, Mısır yağı, Don yağı, Ceviz, Badem, Tereyağı, Yaprak Tütün, Soya Fasulyesi ve Küşpesi ve Çeltik	%60,94
Maden-Metal	Paslanmaz çelikten yassı hadde mamuller	Demir çelikten yarı mamuller, Demir çelikten sıcak haddelenmiş yassı ürünler, Demir/Çelik Hurdalar, Demir cevherleri ve konsantreleri	%43,17
Otomotiv, Makine, Elektrik ve Elektronik	LCD Panel	Benzinli motorlar, Dizel motorlar, Vites kutuları, Karoseri aksamı	%40,52
Kimya	Propilen kopolimerleri, Tabii (doğal) kauçuk, Akrilik asitin esterleri, Stiren bütadiyen (sentetik) kauçuk	Polipropilen, Polivinil klorür (PVC), Akrilonitril, Yüksek yoğunluklu polietilen, Sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG), Paraksilen	%23,08
Tekstil	Suni elyaf	Pamuklu mensucat, Sentetik elyaf, Sentetik iplikler, Sentetik kumaşlar, Ham deri ve postlar	%21,54
DİR İthalatı ve Toplam DİR İthalatındaki Payı	(1,7 milyar dolar) %5,43	(16,1 milyar dolar) %51,20	

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı (2014).

Diğer taraftan, DİR ithalatında hammadde veya ara malı özelliği taşıyan ürünlerin ağırlıklı olması, Türkiye’nin ekonomik koşulları ile ilişkilidir. İhtiyaç duyulan hammadde ve ara malların yurt içindeki üretiminin talebi karşılayamaması, kalite ve teknolojinin yetersiz olması, bu malların uluslararası piyasalardan çok daha uygun fiyatlardan ve termin sürelerine uygun şekilde tedarik edilebilmesi DİR sistemini tercihli hale getirmiştir. Ekonomi Bakanlığının 2013 yılı için yaptığı hesaplamalara göre, DİR ithalatının %5,43’ünü ithalata tam bağımlı olan hammadde ve ara mallar; %51,20’sini ise fiyat, kalite, termin süresi ve üretim yetersizliği olan ürünler oluşturmaktadır (Tablo 5). Diğer bir ifadeyle, ithalatı zorunlu olan hammadde ve ara mallar DİR ithalatının esaslı kısmını (%56,63) açıklamaktadır. Ayrıca, tarım, maden, metal, otomotiv, makine, elektrik ve elektronik sektörlerinde DİR ithalatının sektör ithalatlarının %40 ve üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Dış Ticarete Etkileri

Bir teşvik sistemini kullanan sektörün, öncelikle kendi ihracatını diğerlerine göre veya ortalamaya göre daha hızlı artırması beklenir. Bu nedenle, DİR sistemini yoğun şekilde kullanan sektörlerin ihracat ve ithalatındaki artış oranlarına bakılmasında fayda vardır. Bu çerçevede, Tablo 2 ve Tablo 3’de belirtilen fasılların ihracat ve ithalat artış hızları ile toplam ihracat ve ithalattan aldıkları paylar hesaplanmıştır (Tablo 6).

Tablo 6’ya göre, 29-Organik kimyasal ürünler, 85-Elektrikli makine ve cihazlar ile tekstil ve hazır giyime yönelik mal grupları (52, 61, 62 ve 63 no’lu fasıllar) dışındakilerin ihracatı ülke ortalamasından (%14,14) daha hızlı büyümüştür. Tablo 6’daki mal gruplarının ülke ihracatından aldığı pay göz önüne alındığında, ilk bakışta DİR sisteminin ihracatı artırmada bir etken olduğu değerlendirilebilir.

İkinci etki ithalat ile ilgilidir. Zira ihracatı teşvik için verilen desteklerin ithalat üzerinde olumsuz etkilerinin olmaması beklenir. Bir sektörde ithalatın ortalamasının çok üzerinde artması aynı zamanda yerli üreticilerin haksız rekabete ya da azalan talep nedeniyle zarara uğradığı şeklinde değerlendirmelere yol açabilir. Bu düşünceye paralel olarak, Tablo 6’da verilen ve DİR sisteminde ağırlıklı olan mal gruplarından 29-Organik kimyasal ürünler, 52-Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat, 57-Halılar ve diğer yer dokumaları, 73-Demir veya çelikten eşya ile 84-Makinalar ithalatı genel ortalamasının (%15,59) altında artmıştır.

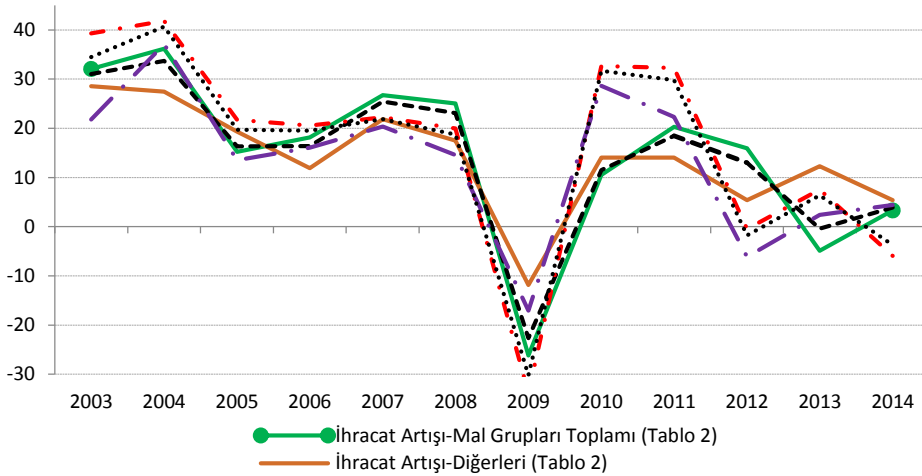
Tablo 6. İhracat ve İthalatın Artış Hızı ve Payı (% , 2002-2014)

Fasıl Kodu ve Adı	İHR/İTH*	İhracat		İthalat	
		Artış Hızı	Toplamdaki Payı	Artış Hızı	Toplamdaki Payı
10 Hububat	İTH	74,02	0,13	53,34	0,70
71 Kıymetli taşlar ve metaller	İHR/İTH	44,31	4,28	28,57	3,41
11 Değirmencilik ürünleri	İHR	31,60	0,61	22,31	0,03
15 Hayvansal ve bitkisel yağlar	İHR/İTH	29,38	0,64	19,91	0,70
27 Mineral yakıtlar	İTH	25,55	4,23	18,91	21,49
74 Bakır ve bakırdan eşya	İTH	23,73	0,85	24,43	1,54
19 Hububat, un, nişasta veya süt müs...	İHR	21,83	0,71	18,54	0,08
39 Plastikler ve mamulleri	İHR/İTH	20,99	3,05	17,79	5,17
57 Halılar ve diğer yer dokumaları	İHR	19,82	1,12	11,97	0,09
76 Alüminyum ve alüminyumdan eşya	İHR/İTH	19,75	1,46	20,07	1,27
72 Demir ve çelik	İHR/İTH	18,17	7,61	21,58	8,39
84 Makinalar	İHR/İTH	17,92	7,94	12,13	12,24
87 Motorlu kara taşıtları	İHR/İTH	17,82	12,13	23,80	7,08
73 Demir veya çelikten eşya	İHR	16,20	4,02	13,14	1,07
40 Kauçuk ve kauçuktan eşya	İHR/İTH	15,74	1,55	17,92	1,18
29 Organik kimyasal ürünler	İTH	12,93	0,39	11,04	2,44
85 Elektrikli makina ve cihazlar	İHR/İTH	11,44	6,62	13,55	7,54
52 Pamuk, pamuk ipliği ve mensucat	İTH	8,30	1,40	10,13	1,48
61 Örne giyim eşyası ve aksesuarı	İHR	7,44	7,11	24,58	0,37
62 Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	İHR	6,09	4,67	25,99	0,64
63 Dokunabilir maddelerden hazır eşya	İHR	5,75	1,83	20,76	0,07
Tablodaki Mal Grupları		14,36	72,34	16,49	76,99
Diğerleri		13,99	28,27	13,17	23,04
GENEL		14,14	100,00	15,59	100,00

Kaynak: TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

*2014 yılı itibarıyla 1 milyar dolar üzerinde DİR ihracatı (İHR) veya ithalatı (İTH) gerçekleştiren mal gruplarını göstermektedir.

Yukarıdaki bulgulara rağmen, DİR sisteminin ihracatın ve ithalatın artışında önemli bir unsur olduğu sonucuna hemen varılmamalıdır. Nitekim toplam dış ticaretin %70'inden fazlasını açıklayan Tablo 6'daki mal gruplarında hem ihracat hem de ithalat artış oranları genel ortalama ile neredeyse aynıdır. Bu tespit diğer mal grupları için de geçerlidir. İkinci olarak, Grafik 1'de görüleceği üzere söz konusu mal grupları ile genel ihracat ve ithalattaki artış hızları yıllar içinde aynı seyri izlemiştir.

Grafik 1. DİR İhracatının ve İthalatın Artışı (%)

Kaynak: 2015 yılı TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Buraya kadar yapılan tespitlerin yanı sıra, DİR ihracat ve ithalatındaki artışların toplam ihracat ve ithalat artışlarına benzer bir seyir izlemesi, DİR teşvik sistemi ile dış ihracat performansı arasındaki –varsa– ilişkinin yönü hakkında kesin bir yargıya varılmasını sağlamayabilir. DİR teşvikleri ihracat ve ithalatın genel seyrini mi etkilemekte yoksa DİR ihracat ve ithalatı dış ticaretin genel performansından mı etkilenmektedir? İkinci durumda, ihracat ve ithalattaki değişimler için DİR teşvik sisteminden başka döviz kuru, milli gelir, dış talep ve uluslararası piyasalardaki diğer gelişmelerin etkisine de bakılması gerektiğini hatırlatalım.

DİR sisteminin dış ticarete etkisini daha iyi anlayabilmek amacıyla ilave analizler yapmakta yarar vardır. DİR ticaretinde genel olarak dış ticaret fazlası verilmesi, ekonomideki sektörlerin aynı şekilde etkilendiği anlamına gelmeyecektir. Zira teşvik sisteminin amacına uygun olarak girdi malların ithaline izin verildiğinden ve DKO oranları mevzuat uyarınca sınırlandırıldığından, DİR kapsamında dış ticaret açığı beklenemez. Bu itibarla, sektörel etkileri görebilmek amacıyla DİR ticaretine konu mal gruplarının dış ticaret dengesine veya ihracatın ithalatı karşılama oranına ayrı ayrı bakmak gerekir. DİR ticaretinin yaklaşık %75’ini yapan fasıllara (Tablo 2 ve Tablo 3) ilişkin *İhracatın İthalatı Karşılama (İİK) Oranları* ve dış ticaret dengeleri Tablo 7’de özetlenmiştir.

Tablo 7. DİR Dış Ticaret Dengesi ve İİK Oranları

Fasıl Kodu ve Adı	İİK Oranı		Dış Ticaret Dengesi (milyon dolar)		DİR Dengesindeki Payı (%)	
	2002	2014	2002	2014	2002	2014
87 Motorlu kara taşıtları	2,89	8,17	956,26	12.202,76	73,33	33,03
85 Elektrikli makina ve cihazlar	0,93	2,28	-101,19	3.082,23	-7,76	8,34
84 Makinalar	0,94	1,97	-43,50	2.927,10	-3,34	7,92
73 Demir veya çelikten eşya	4,07	9,64	231,06	2.347,62	17,72	6,35
62 Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	69,89	61,20	916,00	2.170,17	70,24	5,87
61 Örne giyim eşyası ve aksesuarı	102,99	112,08	711,64	1.873,13	54,57	5,07
19 Hububat, un, nişasta veya süt müstah...	335,21	828,07	57,75	1.539,64	4,43	4,17
57 Halılar ve diğer yer dokumaları	17,29	1.619,27	36,59	1.522,79	2,81	4,12
72 Demir ve çelik	0,49	1,22	-731,62	1.369,92	-56,10	3,71
40 Kauçuk ve kauçuktan eşya	2,44	3,61	141,74	1.316,56	10,87	3,56
63 Dokunabilir maddelerden hazır eşya	195,47	89,42	413,62	1.142,57	31,72	3,09
11 Değirmencilik ürünleri	13,62	283,82	28,64	1.075,71	2,20	2,91
39 Plastikler ve mamulleri	0,52	1,11	-196,33	301,31	-15,06	0,82
76 Alüminyum ve alüminyumdan eşya	0,51	1,24	-116,99	285,14	-8,97	0,77
71 Kıymetli taşlar ve metaller	0,53	0,92	-65,29	-170,49	-5,01	-0,46
52 Pamuk, pamuk ipliği ve mensucat	0,33	0,76	-378,87	-180,42	-29,05	-0,49
27 Mineral yakıtlar	0,16	0,52	-41,94	-252,86	-3,22	-0,68
15 Hayvansal ve bitkisel yağlar	0,55	0,71	-44,00	-419,43	-3,37	-1,14
29 Organik kimyasal ürünler	0,27	0,40	-122,22	-454,84	-9,37	-1,23
74 Bakır ve bakırdan eşya	0,43	0,61	-92,58	-589,71	-7,10	-1,60
10 Hububat	0,00	0,01	-107,47	-1.544,22	-8,24	-4,18
Tablodaki Mal Grupları	1,24	2,11	1.451,30	29.544,68	111,29	79,96
Diğerleri	0,92	2,51	-147,20	7.403,01	-11,29	20,04
GENEL TOPLAM	1,163	2,167	1.304,092	36.947,686	100,00	100,00

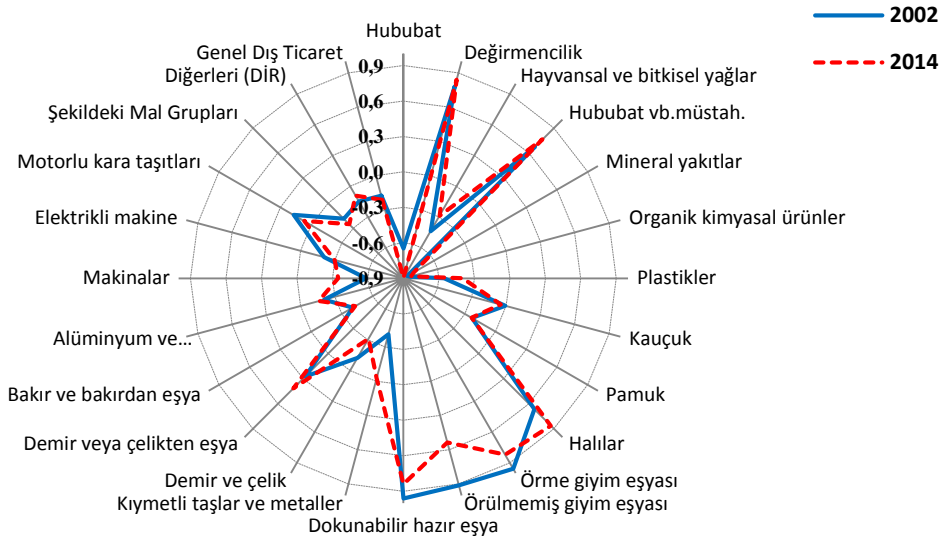
Kaynak: 2015 yılı TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Buna göre, 10-Hububat, 15-Hayvansal ve bitkisel yağlar, 27-Mineral yakıtlar, 29-Organik kimyasal ürünler, 52-Pamuk ve ürünleri, 71-Kıymetli taşlar ve 74-Bakır ve bakırdan eşya mal gruplarında yapılan ihracat ithalatı karşılayamamış ve 2014 yılında dış ticaret açığı vermiştir. Bu durum doğal olarak söz konusu mal gruplarının girdi özelliğinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan, söz konusu fasıllarda 2002-2014 döneminde İİK oranlarında bir iyileşme görülmektedir. Aynı şekilde, diğer mal gruplarında (Diğerleri) 2002-2014 döneminde İİK oranı iki katından fazla artarak, dış ticaret açığı (-147,2 milyon dolar) dış ticaret fazlasına (7,4 milyar dolar) dönüşmüştür.

Sektörlerin ihracatçı mı yoksa ithalatçı mı olduğunu ölçmek için İİK Oranına alternatif olarak *Normalleştirilmiş Dış Ticaret Dengesi (NDTD)* Endeksi kullanılmaktadır (Qin ve Hu, 2011: 252). Endeks, ticaret dengesinin (ihracat ile ithalatın farkı) toplam ticaret hacmine (ihracat ve ithalat toplamı) oranlanması ile bulunmaktadır. Diğer taraftan, yukarıda hesaplanan İİK Oranlarından farklı olarak, NDTD Endeksleri sektörlerin sadece DİR kapsamında yapılan ticaret bakımından değil, ilgili sektörün tamamında ihracatçı ya da ithalatçı olduğunu göstermek amacıyla hesaplanacaktır. Böylece, DİR sisteminin kullanıldığı sektörlerin zaman içinde ihracatçı ya da ithalatçı konumlarını değiştirip değiştirmediğini, diğer bir ifadeyle sistemin ihracatın teşvik edilmesindeki katkısını anlamamıza yardımcı olacaktır.

NDTD Endeksi -1 ile 1 arasında değerler almakta ve -1 değeri ilgili sektörün tamamen ithalatçı, 1 değeri ise tamamen ihracatçı olduğunu göstermektedir (Iapadre, 2001: 175-176). Örneğin, Grafik 2’de Türkiye’nin 2002-2014 döneminde sürekli ithalatçı olduğu görülmektedir. NDTD Endeksi aynı zamanda bir mal grubunun uluslararası ticarete rekabet gücünü göstermekte olup, endeks değerleri 1’e yaklaştıkça ilgili mal grubunun rekabet gücünün arttığına işaret etmektedir.

Grafik 2. Normalleştirilmiş Dış Ticaret Dengesi Endeksi

Kaynak: 2015 yılı TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Grafik 2’ye göre 2002-2014 döneminde DİR sisteminin yoğunlukla kullanıldığı mal grupları (87-Motorlu kara taşıtları ile 71-Kıymetli taşlar ve metaller hariç) ihracatçı ya da ithalatçı konumlarını değiştirmemiştir. Söz konusu dönemde endeks değerleri 0,3’ün üzerinde olan 11-Değirmencilik ürünleri, 19-Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, 57-Halılar ve diğer yer dokumaları, 61-Örme giyim eşyası, 62-Örülmemiş giyim eşyası, 63-Dokunabilir maddelerden hazır eşya ve 73-Demir ve çelikten eşya mal gruplarında uluslararası pazarlarda rekabet gücünün yüksek olduğu söylenebilir. Normalleştirilmiş endeksin gösterdiği diğer çarpıcı bir sonuç ise, Grafik 2’deki ve bunlar dışında kalan diğer mal grupları bir bütün olarak ele alındığında, DİR kapsamındaki ticaretin genel olarak (Şekildeki Mal Grupları ve Diğerleri) ithalatçı olduğudur.

Başka bir deyişle, İİK Oranlarına göre yapılan değerlendirmede DİR kapsamında yapılan ticarete ihracat lehine olan gelişmeler (dış ticaret fazlası ve DKO), sektörlerin genel ihracatları için hesaplanan NDTD Endeksleri tarafından doğrulanmamıştır. Kısacası, DİR sistemi geçen 12 yıllık dönemde yeni bir ihracatçı sektör ortaya çıkarmamış, Türkiye’nin dış ticaretinde ve sektörler itibariyle ihracatta yoğunlaşmayı sağlamamıştır.

3.4. İstihdam ve Girişim Sayısı

Ticaret politikalarının istihdam artışı üzerinde de olumlu sonuçları olacağı düşüncesiyle Türkiye gibi diğer gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ihracatı teşvik edici tedbirler uygulanagelmıştır. Krueger (1980: 9)

ticaret rejimi ile istihdam ve istihdamdaki artış oranı arasındaki etkileşimin birkaç düzeyde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Öncelikle bir ticaret rejimi, ekonominin genelinde kaynak dağılımını etkinleştirerek daha hızlı büyüme ile birlikte istihdamın artışına neden olabilir. Bunun yanı sıra, belirli bir zamanda farklı ticaret politikaları farklı üretim kompozisyonları anlamına gelecek ve ihracat teşviklerinin uygulandığı durumda ihracatçı sektörler daha hızlı büyüyecektir. Buna göre, bir sektörde birim üretim ve katma değer başına düşen işgücü diğerlerine göre daha büyükse, işgücü yoğun sektörlerde göreceli olarak daha fazla büyüme sağlayan stratejiler istihdam artışını da hızlandıracaktır.

İhracata dayalı büyüme modeli kapsamında Türkiye’nin uyguladığı ticaret politikalarının amacı da yukarıdaki düşünceler çerçevesinde istihdam artışı sağlamak olmuştur. Bu nedenle, teşvik sistemi içindeki büyüklüğü dikkate alındığında, DİR uygulamasının istihdam artışında beklentilere ne kadar cevap verdiğini araştırmak gerekir.

Böyle bir çalışma yapılabilmesi için kullanılacak hazırdaki tek kaynak TÜİK tarafından dış ticaret yapan sektörler için NACE (Rev.2) sınıflandırması esas alınarak hesaplanan istihdam verileridir. Söz konusu veriler kullanılarak 2004-2012 döneminde DİR ihracatının ve ithalatının esaslı kısmını yapan sektörler itibarıyla Türkiye’de çalışan sayısındaki artışlar hesaplanmıştır (Tablo 8). Bu verilerden genel olarak görüleceği üzere, DİR teşvik sisteminin söz konusu 8 yıllık dönemde yerli istihdamın artışında dış ticaret firmalarının ortalama performansının (%9,82) çok üzerinde bir etkisi olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 8. Çalışan Sayısındaki Artış (%)

NACE Rev.2	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
10 Gıda ürünleri	4,24	1,50	8,69	-1,14	5,51	6,13	10,22	7,01	10,88
38 Atığın toplanması ve ıslahı	44,69	N.A.	N.A.	26,25	5,04	-6,03	24,08	22,06	10,39
14 Giyim eşyaları	11,72	-3,34	0,28	6,35	-3,37	-14,42	7,20	16,14	10,07
13 Tekstil ürünleri	2,17	0,65	-0,04	-1,47	-6,40	-14,41	17,07	9,64	9,60
27 Elektrikli teçhizat	12,61	7,85	10,20	12,79	8,29	-8,43	13,24	6,19	8,14
29 Motorlu kara taşıtları	18,14	14,81	10,66	5,57	4,93	-16,76	6,60	12,63	6,75
24 Ana metal sanayii	10,71	6,89	4,68	11,45	0,79	-6,58	7,94	10,34	5,34
22 Kauçuk ve plastik ürünler	13,96	3,48	12,72	2,31	13,06	-2,67	11,34	13,31	4,50
26 Bilgisayar, elektronik ve optik	20,51	7,44	1,80	-10,19	-5,32	-10,71	0,26	12,42	1,28
20 Kimyasallar	7,00	16,41	-12,34	-2,19	-0,24	0,95	7,00	11,54	-4,20
Diğerleri	14,14	22,69	5,66	4,58	3,04	-5,01	6,32	13,29	9,17
GENEL	13,00	18,26	5,63	4,35	2,63	-5,56	7,04	12,96	9,03

Kaynak: 2015 yılı TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Diğer taraftan, bazı sektörler genel ortalamaya göre daha iyi istihdam artışı sağlamıştır. 38-Atığın toplanması, ıslahı ve bertarafı faaliyetlerindeki istihdam artışı sürekli olarak ortalamanın üzerinde kalmıştır. Ancak ticaretten aldığı payın %1 civarında olduğu dikkate alınır, bu sektörün istihdama katkısının önemsiz düzeyde olduğu değerlendirilebilir. 10-Gıda ürünleri imalatı, 14-Giyim eşyaları ile 22-Kauçuk ve plastik ürünleri imalatı sektörlerinde ise 2010 yılından sonra istihdam artışında ortalamanın üzerinde bir performans görülmüştür. Kısacası, DİR sisteminin ihracat ve ithalat üzerinde bazı olumlu etkilerine rağmen, dış ticaret sektörleri açısından istihdamın artışına genel olarak fazladan katkı sağladığına dair bulgulara ulaşılamamıştır.

Söz konusu bulgular Erlat (1999) tarafından Türkiye dış ticaret akımlarının sanayii sektöründeki istihdam üzerine yaptığı ekonometrik analiz ile örtüşmektedir. Erlat (1999) 1980 sonrasındaki ihracata dayalı büyümenin istihdamdaki değişimlerde baskın olmadığını, ancak ihracattaki söz konusu artışın olmaması durumunda istihdamın daha az artacağını veya ekonomik kriz dönemlerinde daha fazla düşeceğini göstermiştir.

İstihdam artışını ve hatta rekabet koşullarını etkileyen unsurlardan birisi de sektörde faaliyet gösteren girişim sayıdır. Çünkü DİR sisteminden yararlanan firmaların sektörler içindeki payının, diğer bir deyişle sistemin sektörler içinde ne kadar yaygın kullanıldığının tespiti ayrıca fayda sağlayacaktır. DİR sisteminden faydalanan girişimlerin mal grupları itibarıyla dış ticaret yapan firmalar içindeki payı Tablo 9’da

gösterilmektedir. Buna göre örneğin, 2014 yılında 72-Demir ve çelik ürünlerini ihrac eden firmaların %13,46'sı DİR kapsamında ihracat gerçekleştirmiştir. Yine aynı yılda ve aynı mal grubunda firmaların %14,21'i DİR kapsamında ithalat yapmıştır.

Tablo 9'da yer alan bilgilere göre DİR ihracatı yapan firma sayısı 2002 yılında 10.551'den 2014 yılında 13.728'e çıkarak %23,14; ithalat yapan firma sayısı ise 13.603'den 14.498'e yükselerek %6,17 oranında artmıştır. Bu genel artışa karşılık, dış ticaret firmaları içinde sayısal olarak DİR firmalarının payı 2002-2014 döneminde giderek azalmıştır. 2002 yılında ihracatçı firmaların %10,46'sı DİR sisteminden yararlanırken, bu oran 2014 yılında %5,48'e gerilemiştir.

Tablo 9. DİR Kapsamındaki Girişimler*

Fasıl Kodu ve Adı	İhracat				İthalat			
	2002		2014		2002		2014	
	adet	%	adet	%	adet	%	adet	%
11 Değirmencilik ürünleri	113	28,25	284	44,51	4	3,92	22	9,87
19 Hububat	269	39,21	443	39,62	4	2,92	3	1,06
15 Hayvansal ve bitkisel yağlar	99	25,85	166	26,10	67	22,56	167	27,24
57 Halılar ve diğer yer dokumaları	149	10,36	468	16,15	82	13,95	28	4,25
71 Kıymetli taşlar ve metaller	73	9,25	207	13,71	132	14,32	283	12,19
72 Demir ve çelik	146	12,87	433	13,46	310	17,83	395	14,21
61 Örne giyim eşyası ve aksesuarı	903	17,18	894	12,99	200	14,84	301	11,33
62 Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	767	16,78	789	11,58	238	16,05	254	9,32
52 Pamuk, pamuk ipliği ve mensucat	170	11,95	192	8,90	700	36,82	601	31,45
10 Hububat	24	14,55	18	7,35	64	10,29	218	49,66
39 Plastikler ve mamulleri	694	11,91	1.164	6,60	1.317	13,88	1.377	6,72
76 Alüminyum ve alüminyumdan eşya	192	10,98	400	6,49	154	8,45	266	5,65
85 Elektrikli makina ve cihazlar	465	10,37	819	6,24	282	2,96	678	3,24
63 Dokunabilir maddelerden hazır eşya	355	11,60	387	5,83	73	7,40	92	3,35
73 Demir veya çelikten eşya	559	10,95	900	5,82	296	6,11	465	3,79
87 Motorlu kara taşıtları	174	6,95	276	5,04	111	5,02	180	4,50
84 Makinalar	518	6,73	627	3,02	420	2,87	575	2,16
74 Bakır ve bakırdan eşya	55	7,83	60	2,96	105	11,84	119	5,56
29 Organik kimyasal ürünler	43	9,56	22	2,00	135	7,60	176	6,29
40 Kauçuk ve kauçuktan eşya	139	8,25	94	1,63	188	5,33	209	2,85
27 Mineral yakıtlar	13	3,33	18	1,40	41	4,65	60	3,93
DİR Toplam (Tablodakiler)	5.920	11,87	8.661	7,12	4.923	8,25	6.469	5,38
Diğerleri (DİR)	4.631	9,09	5.067	3,93	8.680	12,24	8.029	6,12
GENEL	10.551	10,46	13.728	5,48	13.603	10,41	14.498	5,77

Kaynak: 2015 yılı TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

* Birden fazla ticaret yapan firmalar bir kez sayılmıştır.

Aynı durum ithalat için geçerli olup, söz konusu oranlar aynı dönemde %10,41'den %5,77'ye düşmüştür. Fasıllar itibarıyla de düşük olan bu oranlar ancak 11-Değirmencilik ürünleri, 15-Hayvansal ve bitkisel yağlar ile 19-Hububat ihracatında %20'nin üstüne çıkabilmektedir. İthalatta ise bu oranın üzerinde olan sadece 10-Hububat ve 15-Hayvansal ve bitkisel yağlar vardır.

2002-2014 döneminde DİR ihracatı artarken, genel olarak bu sistemden yararlanan firmaların sayısındaki azalma, DİR sisteminin zaman içinde firmalar açısından daha az tercih edildiğini göstermektedir. Bu sonuç, geçen sürede Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması (STA) gibi bölgesel entegrasyonlarla tarifeleri azaltmasında ya da bürokratik işlemler gibi maliyet artırıcı uygulamalardan doğan sorunlar nedeniyle firmaların sistemi tercih etmemesinden kaynaklanabilir.

3.5. Uluslararası Rekabet

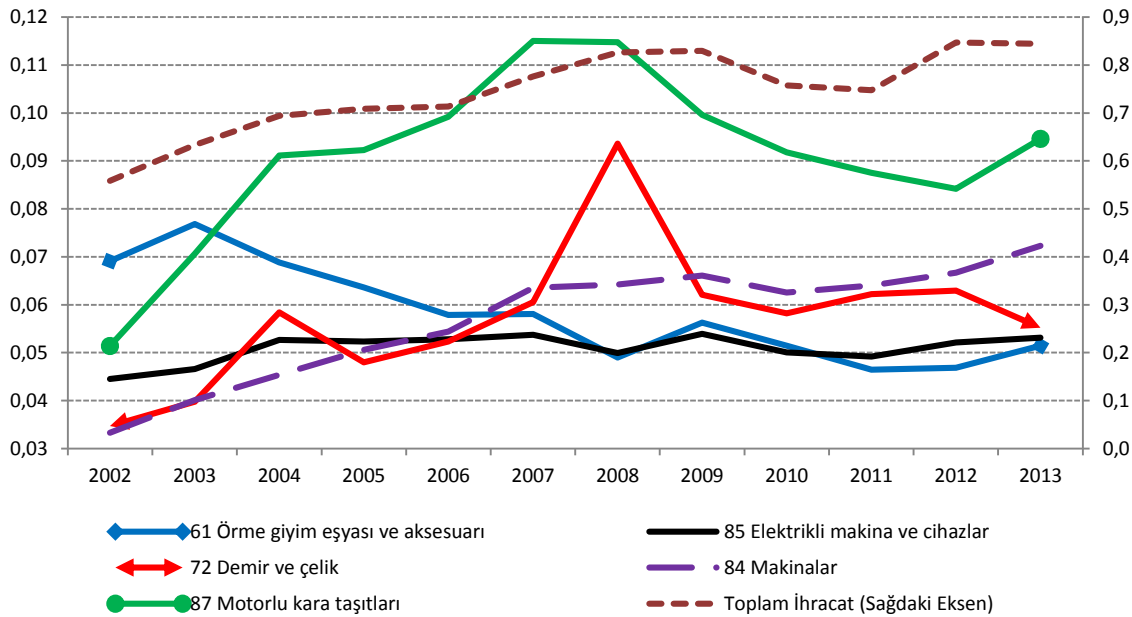
Bir teşvik mekanizmasından beklenen başka bir etki, ülkenin uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırmasıdır. Rekabet gücünü ölçmeye yarayan göstergeler, dış ticarete konu ürün yapısında meydana gelen değişmelerin tespit edilmesinde ve ülke veya sektörlerin ihracatının artırılmasına yönelik teşvik politikalarının geliştirilmesinde karar alıcılara yardımcı olur.

Türkiye’nin dış ticaretteki rekabet gücünü etkileyen DİR sistemi dışında birçok etken vardır. Ancak ülke ihracatının neredeyse yarısının DİR kapsamında yapıldığı dikkate alınır, bu sistemin ülkenin genel rekabet gücü üzerinde etkisi mutlaka tartışılmalıdır. Bu bölümde DİR sisteminin 2002-2014 döneminde Türkiye’nin rekabet gücüne etkileri Mikic ve Gilbert (2009) tarafından açıklanan bazı endeksler yoluyla incelenecektir.

Uluslararası ticarete rekabet gücü, bir sektörün rakiplerine karşı küresel pazarlardaki payını artırması şeklinde tanımlanabilir. Bu tanımdan hareketle, *Rekabetçilik Endeksi* ihracatçı malların veya sektörlerin dünya pazarlarında payının ölçülmesine yarar. Endeks özetle, sektörün toplam ihracattan aldığı payı göstermekte ve endeks değeri arttıkça ilgili sektörün ülke ihracatında ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. İhracat yapılabilmesi için bir ürünün maliyet ya da teknoloji avantajıyla dış pazarlara göre daha uygun koşullarda üretilebilmesi, diğer bir ifadeyle o ürünün üretiminde üstünlük sağlaması gerekir (Krugman, 1996: 22).

2013 yılında Türkiye’nin yanı sıra dünya ihracatından %0,5 üzerinde pay alan mal grupları Grafik 3’de gösterilmiştir. Bunlar aynı zamanda DİR ihracatında ilk sıralarda yer alan mal grupları olup, teşvik sisteminin söz konusu malların ihracatında firmalara rekabet avantajı sağladığı düşünülebilir. Öte yandan, Tablo 2’de yer alan ve DİR sisteminin yaygın olarak kullanıldığı diğer 11 mal grubunun dünya ticaretinden aldıkları paylar %0,5’in altında kalmıştır.

Grafik 3. Rekabetçilik Endeksi

Kaynak: 2015 yılı ITC verilerinden hesaplanmıştır.

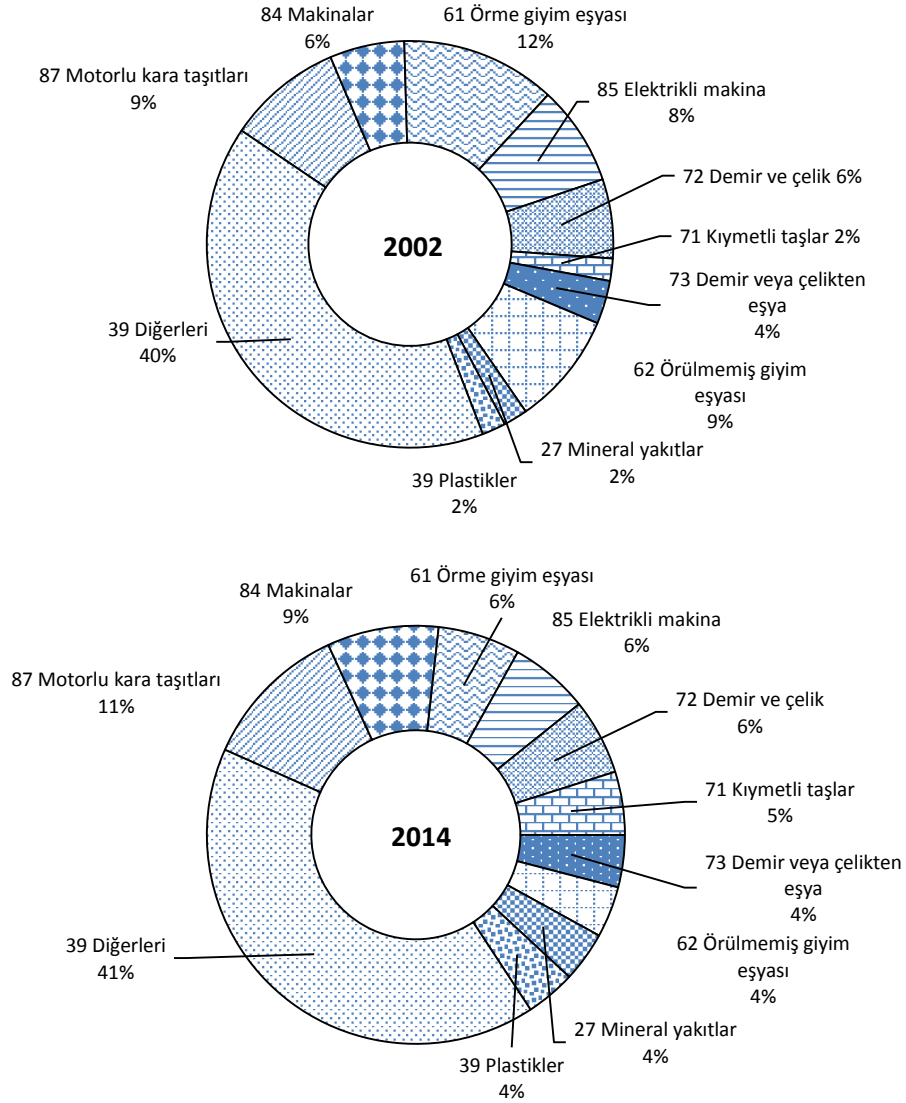
Türkiye’nin dünya ticaretindeki payının yıllar içinde giderek artmasına rağmen mal grupları itibariyle sınırlı sayıda sektörün küresel ihracatta ön plana çıkabilmesi, ülkenin ihracatta uzmanlaşma yerine ürünlerde çeşitlenmeye gittiğini gösterir. Ana ihracat kategorilerinin veya ihracat paylarını hesaplayarak, mal grupları itibariyle rekabet gücünün artıp artmadığı veya ihracatta çeşitlenmenin derecesini ölçmek mümkündür. Mal gruplarından hiç birinin toplam ihracat içindeki payının baskın hale gelmemesi durumunda (örneğin %50), Türkiye’nin ticaretinde bir çeşitlenmeden bahsedilebilir.

Ana ihracat kategorileri veya ihracat paylarının gösterildiği Grafik 4 Türkiye’nin ihracatındaki çeşitlenmeyi açıkça ifade etmektedir. 2002 ve 2014 yıllarında endeks değerlerindeki değişimler ana ihracat kategorilerinin sıralamasını değiştirmiştir. Buna göre; 27-Mineral yakıtlar, 39-Plastikler ve mamulleri, 71-Kıymetli taşlar ve metaller, 73-Demir veya çelikten eşya, 84-Makinalar, 87-Motorlu kara taşıtları Türkiye ihracatından aldığı payları artırırken, 61-Örne giyim eşyası, 62-Örülmemiş giyim eşyası, 85-Elektrikli makina ve cihazlar ile 72-Demir ve çelik ile paylarını düşürmüştür.

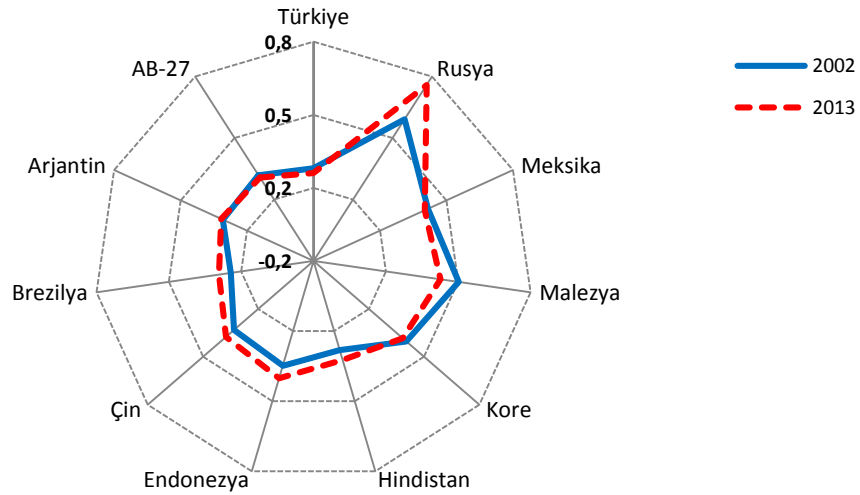
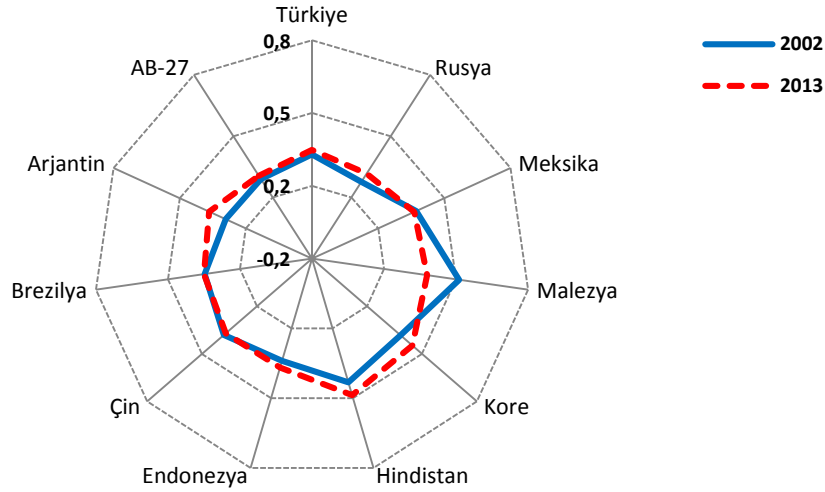
Bu kategorilerin tamamı aslında DİR sisteminden yararlanan mal grupları olduğundan, endeks değerlerinin zaman içinde değişimi ekonominin üretim yapısındaki geçişlere ve dış taleplere bağlanabilir. Ancak bu sonuçlara göre DİR sisteminin sektörlerde rekabet gücünü artırdığına dair açık bir bulguya ulaşılmamıştır.

Grafik 4. İhracat Payı Endeksleri (2002 ve 2014)

Kaynak: 2015 yılı TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Türkiye'nin ihracattaki ürün çeşitlenmesi diğer ülkelere nazaran ne ölçüde gerçekleşmiştir? Bu soruya cevap verebilmek için *Sektörel Hirschmann Endeksinin*⁵ hesaplanması gerekir. Sektörlerin toplam ihracattan aldıkları payların karelerinin toplanmasıyla bulunan endeks, 0 ile 1 arasında değerler almakta ve değer arttıkça ülkenin daha az sektörde uzmanlaştığını göstermektedir (Mejía, 2011: 80). Grafik 5'te Türkiye'nin yanı sıra AB-27 ve bazı gelişmekte olan ülkelerin Sektörel Hirschmann Endeksleri hesaplanmıştır. Endekse göre, 2002-2013 döneminde Türkiye'nin Rusya, Meksika, Malezya, Güney Kore, Endonezya ve Çin'e göre ihracatta daha fazla çeşitlenme sağladığı, Hindistan, Arjantin, Brezilya ve AB-27 ile yaklaşık aynı düzeyde olduğu görülmektedir. Diğer yandan, ağırlıklı olarak hammadde ihracatçısı olan Rusya'nın, beklendiği üzere, çok az sektörde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde ihracatta çeşitlenme düzeyini Malezya azaltmış, buna karşılık Rusya, Çin, Brezilya ve Endonezya artırmıştır.

Grafik 5. Sektörel Hirschmann Endeksi (2002 ve 2013)**İhracat****İthalat***Kaynak: 2015 yılı ITC verilerinden hesaplanmıştır.*

Bir ülkenin dış ticarete uzmanlaşması ya da belirli sektörlerde daha yoğun ticaret yapıyor olması, ilgili sektörlerde ölçek ekonomilerinden yararlandığı anlamına gelmektedir (Baldwin ve Gu, 2004). Diğer bir ifadeyle, uzmanlaşmanın olduğu sektörlerde, ülkelerin üretim yöntemlerinde ve pazara giriş konusunda birikimi olduğu ve rekabet açısından bu sektörlerde avantaj sağladığı düşünülebilir.

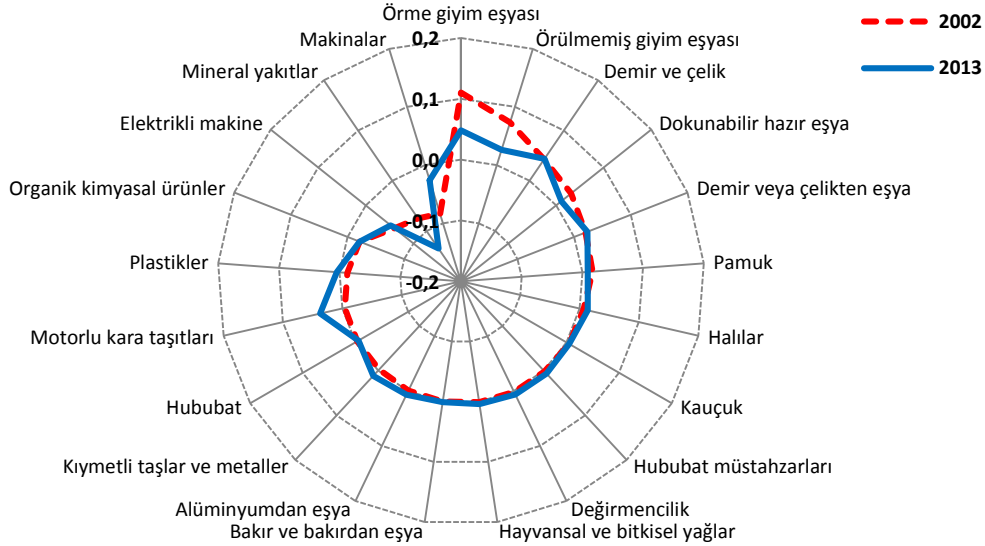
Sektörel Hirschmann Endeksi bir ülkenin ithalata bağımlılığını da ölçebilmektedir. Bu yüzden endeks, ithal girdi kullanımını teşvik eden DİR sisteminin ithalata bağımlılığı artırıp artırmadığı konusunda fikir verebilir. İthalat için hesaplanan endeks (Grafik 5) Türkiye'nin AB-27 ve Rusya dışındaki ülkelere göre ithalata bağımlılığının düşük olduğu, Brezilya ile yaklaşık aynı düzeyde olduğunu göstermektedir. Öte yandan, 2002-2014 döneminde Hindistan, Arjantin, Rusya ve Güney Kore'nin yanı sıra az da olsa Türkiye'nin ithalata bağımlılığında artış olduğu görülmektedir.

DİR sistemi ihracatçı sektörlerde uluslararası pazarlarda karşılaştırmalı üstünlük kazandırmış mıdır? Bir ekonomide hangi sektörlerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu belirlemek için *Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler* Endeksi kullanılmaktadır (De Benedictis ve Tamberi, 2002). Bu endekse alternatif olarak ve sektörlerin karşılaştırmalı üstünlüğüne ilişkin değişiklikleri zaman içinde izleyebilmek için *Katkılı Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler* Endeksi hesaplanmaktadır (Hoen ve Oosterhaven, 2006: 683-684). DİR sisteminin etkilerini görmek için tercih edilen bu endeks iki oranın farkı olarak tanımlanmaktadır: ilgili mal grubunun ülke ihracatı içindeki oranı ile aynı mal grubunun dünya ihracatındaki oranı. Bu endeks -1 ile 1

arasında bir değer almakta ve 0 değerinin üzerindeki endeks değerleri ilgili sektörün karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin 10-Hububat, 27-Mineral yakıtlar, 29-Organik kimyasal ürünler, 39-Plastikler, 84-Makinalar, 85-Elektrikli makine ve cihazlar, 87-Motorlu kara taşıtları ile mal gruplarında 2002 ve 2013 yıllarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı durum devam etmiştir (Grafik 6).

Grafik 6. Katkılı Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi (2002 ve 2013)

Kaynak: 2015 yılı ITC verilerinden hesaplanmıştır.

Öte yandan, 39-Plastikler, 71-Kıymetli taşlar ve metaller, 74-Bakır ve bakırdan eşya, 76-Alüminyumdan eşya ile 87-Motorlu kara taşıtlarında 2002 yılına göre 2013 yılında Türkiye karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmuştur. 61-Örne giyim eşyası, 62-Örülmemiş giyim eşyası ve 63-Dokunabilir hazır eşyada karşılaştırmalı üstünlük devam etse de rekabet gücü bu mal gruplarında 2002 yılına göre düşmüştür. Kısacası, DİR sistemine konu olan mal grupları itibarıyla karşılaştırmalı rekabet gücünün genel olarak arttığına dair bulgulara rastlanamamıştır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Türkiye'de DİR sisteminin dış ticaret, istihdam ve rekabet üzerindeki etkileri ilk kez birlikte ve sektörler itibarıyla analiz edilmiştir. Küresel arz zincirinin tamamlayıcı bir parçası olarak kabul edilen ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde uygulanmakta olan DİR sistemi, Türkiye'de ihracatı teşvik amacıyla öteden beri kullanılan ticaret politikalarının başında gelmektedir. İhracatın yaklaşık yarısı DİR kapsamında yapılmakta ve diğer teşvik mekanizmalarına göre daha fazla bir kaynak kullanımı söz konusu olmaktadır. Öneme istinaden sistemin ülke ihracatı, rekabet gücü ve istihdamına etkileri sıklıkla tartışılmaktadır. Diğer taraftan, dış ticarete ilişkin tespitler dışında ekonomiye olumlu ya da olumsuz etkilerini (yerli girdiler aleyhine haksız rekabet, ithalata bağımlılığın artması vb.) tam olarak ortaya koyan analizler henüz yapılmamıştır.

Bu çalışmada, DİR sisteminin 2002-2014 döneminde dış ticarete, istihdam artışına ve rekabet gücüne etkilerini analiz etmek üzere *Rekabetçilik*, *İhracat Payı*, *Katkılı Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler* ve *Sektörel Hirschmann Endeksleri* kullanılmış, ayrıca sektörler itibarıyla çalışan ve girişim sayılarındaki gelişmeler incelenmiştir.

Eleştirilerin aksine, ihracatta artan DİR payının ithalatta azaldığı ve aynı düzey ihracat için daha az ithal girdiye ihtiyaç duyulduğu, diğer bir ifadeyle ithalata bağımlılığın azaldığı tespit edilmiştir. Diğer yandan, hem ihracatta hem ithalatta belirli mal gruplarının DİR kapsamında faaliyet gösterdiği ve bunların aslında dış

ticaretin esaslı kısmını gerçekleştiren mal grupları olduğu anlaşılmaktadır. Buna mukabil, mal gruplarında DİR kullanımı ihracatta yüksek iken ithalatta daha düşük düzeylerde gerçekleşmiştir.

Dış ticaret performansı açısından bakıldığında, DİR sisteminin ihracatın ve ithalatın artışında önemli bir unsur olduğu teyit edilememiştir. DİR kapsamında ihracatın ve ithalatın büyük kısmını yapan mal gruplarındaki artışlar dış ticaretin genel performansına çok yakın olup, DİR mal grupları ile genel ihracat ve ithalattaki değişimler aynı paralelde hareket etmektedir. Bu bulgular, DİR teşvik sistemi ile dış ticaret arasındaki ilişkinin yönü konusunda şüphelere neden olmaktadır. Yapılan ilave analizlerde, yalnızca DİR kapsamındaki mal gruplarının ticaretine yönelik olarak *İhracatın İthalatı Karşılama Oranları* ve *Normalleştirilmiş Dış Ticaret Dengesi Endeksleri* hesaplanmıştır. *İhracatın İthalatı Karşılama Oranları* ağırlıklı olarak ve dış ticaret açığı veren girdi mahiyetindeki mal gruplarında düşük çıkmıştır. Buna mukabil, *Normalleştirilmiş Dış Ticaret Dengesi Endeks* değerleri ilginç şekilde DİR kapsamındaki ticaretin genel olarak ithalatçı olduğunu ortaya koymuştur. Bu değerlere göre ayrıca, DİR sistemi mal gruplarının geçen süre içinde ihracatçı ya da ithalatçı konumlarını değiştirmemiştir.

DİR sisteminin istihdam etkisi önemine binaen ayrıca ele alınmıştır. DİR ihracatındaki artışa rağmen, bu sistemden yararlanan firmaların toplam içindeki payının azalması, teşviklerden sınırlı sayıda firmanın yararlandığını göstermektedir. Başka bir değerlendirme ise, bölgesel ticaret entegrasyonları sonucu tarifelerin azalması veya bürokratik işlemler gibi maliyet artırıcı unsurlar nedeniyle, DİR sisteminin cazibesini kaybetmiş olabileceğidir.

Ülkenin rekabet gücünü ölçmeye yarayan göstergeler de farklı değerlendirmelere neden olmuştur. *Rekabetçilik* ve *İhracat Payları Endekslerine* göre Türkiye’nin dünya ticaretindeki payı yıllar içinde artmış, ancak ülke ihracatta uzmanlaşma yerine ürünlerde çeşitlenmeye giderek az sayıda mal grubunda küresel pazarlarda ön plana çıkabilmiştir. Bu tespitler *Sektörel Hirschmann Endeksi* tarafından doğrulanmıştır. Bu durumun, dış pazarlarda ortaya çıkan istikrarsızlıklara Türkiye’nin üretim ve ihracat kompozisyonlarını daha hızlı değiştirerek cevap vermesi ihtiyacından kaynaklandığı düşünülmektedir. İnceleme konusu dönemde DİR sistemine bağlı olarak ekonomide sektörlerin karşılaştırmalı üstünlüklerindeki değişimleri anlamak amacıyla *Katkılı Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi* hesaplanmıştır. DİR sistemine konu olan mal grupları itibariyle karşılaştırmalı rekabet gücünün 2013 yılında 2002 yılına göre arttığına dair somut bulgulara rastlanamamıştır.

Bunlara karşılık, DİR sisteminin gümrük vergilerinden ve ticaret politikası önlemlerinden muafiyet sağlamak amacıyla firmalar tarafından kullanıldığına dair somut bulgulara ulaşılamamıştır. Dahası, üretim için ihtiyaç duyulan hammadde ve ara malların bir kısmının yurt içinden tedarik edilememesi, ürün kalitesi ve teknoloji seviyesinin yetersiz olması, uluslararası piyasalardan çok daha uygun fiyatlardan ve termin sürelerine uygun şekilde mal ithalatının yapılabilmesi DİR sistemini bir bakıma zorunlu hale getirmiştir.

Türkiye gibi diğer gelişmekte olan ülkelerdeki DİR ve benzeri uygulamaların incelenmesi, benzer ve farklı taraflarının ortaya çıkarılması, bu çalışmada ulaşılan sonuçların değerlendirmesine ve sistemin geliştirilmesine yönelik çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Son Notlar

¹ “İhracat İşlem Bölgesi” ithal ürünlerin tekrar ihraç edilmeden önce belirli işlemlerden geçirilmek üzere yabancı yatırımcıları çekmek amacıyla özel teşvikler sağlanmış endüstri alanlarıdır.

² Türkiye’nin 2013 yılı için uyguladığı basit ortalama En Çok Kayırılan Ülke (MFN) vergi oranıdır (WTO, 2015).

³ Bir ürünün siparişinden sonra girdilerin yurt içinden veya dışından tedarik edilmesi, üretilmesi ve teslim edilmesi aşamalarını içermektedir.

⁴ Ürünlerin en düşük KDV oranı (%1) ve KKDF oranı (%0) ile ithal edildiği (31.654x0,01=316,54 milyon dolar); 2014 yılında AB dışından yapılan ve ortalama MFN gümrük vergisi uygulanan ithalatın payının %63,34 olduğu (31.654x0,6334x0,108=2.165,36 milyon dolar) varsayılmıştır.

⁵ Hirschmann-Herfindahl Endeksi (HHI) olarak da adlandırılmaktadır.

Kaynaklar

- Baldwin, J. R., & Gu, W. (2004). Trade Liberalization: Export-Market Participation, Productivity Growth and Innovation. *Oxford Review of Economic Policy*, 20(3), 372-392.
- Baldwin, R. E. (2000). *Trade and Growth: Still Disagreement About the Relationships*. OECD Economics Department Working Papers No. 264.
- Branch, A. E. (2009). *Global Supply Chain Management and International Logistics*. New York: Routledge.
- Cebeci, A. K. & Yılmaz, M. (2013). Dahilde İşleme Rejimi ve Türk Dış Ticareti Üzerinde Etkilerinin Analizi (1996-2011). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 205-224.
- Cernat, L., & Pajot, M. (2012). *Assembled in Europe-The Role of Processing Trade in EU Export Performance*. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/october/tradoc_150006.pdf (Erişim Tarihi, 30 Mart 2015).
- De Benedictis, L., & Tamberi, M. (2001). *A note on the Balassa Index of Revealed Comparative Advantage*. <http://ssrn.com/abstract=289602> (Erişim Tarihi, 16 Eylül 2015).
- Ekonomi Bakanlığı (2014, Ekim). *Dahilde İşleme Rejimi Sunumu*.
- Erlat, G. (1999). *Measuring the Impact of Trade Flows on Employment in the Turkish Manufacturing Industry*. Topics in Middle Eastern and North African Economies, Paper 4.
- ÇEBİD (2013, Ocak). *Haberler*. http://www.cebido.org.tr/haber_33.html#sthash.NOUMBVCR.dpuf (Erişim Tarihi, 23 Şubat 2015).
- Hoehn, A. R., & Oosterhaven, J. (2006). On the Measurement of Comparative Advantage. *The Annals of Regional Science*, 40(3), 677-691.
- Iapadre, P. L. (2001). Measuring International Specialization. *International Advances in Economic Research*, 7(2), 173-183.
- Jin, H. (2011). *Regional Seminar on International Trade Statistics*. <https://unstats.un.org/unsd/trade/beijing11/docs/Agenda%20item%209a%20-%20China%20-%20Goods%20for%20Processing.pdf> (Erişim Tarihi, 30 Mart 2015).
- Kalkınma Bakanlığı (2014). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018): İthalata Olan Bağımlılığın Azaltılması Programı Eylem Planı*. <http://dap.gov.tr/yeniDosyalar/Kaynaklar/odop/23.pdf> (Erişim Tarihi, 12 Nisan 2015).
- Krueger, A. O. (1980). The Framework of the Country Studies. (Eds.) A. O. Krueger, H. B. Lary, T. Monson, & N. Akrasanee, *Trade and Employment in Developing Countries, Volume 1: Individual Studies* (ss. 1-28). National Bureau of Economic Research, University of Chicago Press.
- Krugman, P. (1996). Making Sense of the Competitiveness Debate. *Oxford Review of Economic Policy*, 12(3), 17-25.
- Mejía, J. F. (2011). *Export Diversification and Economic Growth: An Analysis of Colombia's Export Competitiveness in the European Union's Market*. London-New York: Springer Science & Business Media.
- Mikic, M., & Gilbert, J. (2009). *Trade Statistics in Policymaking: A Handbook of Commonly Used Trade Indices and Indicators*. Thailand: United Nations.
- Mothana, O. S. (2004). Globalization and Competitiveness: A Comparative Analysis of Selected Developing Countries vs. Industrial Countries. (Ed.) R. E. Westerfield, *Current Issues in Globalization* (ss.25-40). New York: Nova Science Publishers.
- Petraskova, V. (2007). *Country Presentation: The Czech Republic Goods for Processing*. <https://unstats.un.org/unsd/trade/EG-IMTS/Web%20documents/Papers%20and%20presentations/Czech%20Republic%20-%20Item%206%20-%20Goods%20for%20Processing.pdf> (Erişim Tarihi, 30 Mart 2015).
- Qin, S. & Hu, G. (2011). Diamond Model of National Economic Competitive Advantage Based on National Economic Security. (Ed.) Q. Zhou, *Applied Economics, Business and Development: International Symposium, ISAEED 2011, Dalian, China, August 6-7, 2011, Proceedings, Part I* (ss.250-257). London-New York: Springer.
- Sayılgan, G., & Şenol, C. (2010). Dahilde İşleme Rejimi ve Türk İşletmelerinin İhracatı Üzerine Etkileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ocak-Temmuz, Sayı 35, 37-53.
- Selen, U. (2005). Dış Ticaret Yardım Unsuru Olarak Dahilde İşleme Rejimi: Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 10, 182-205.
- Şener, G. (2012, 23 Temmuz). Dahilde İşleme Rejimi Çözüm Bekliyor! *Dünya Gazetesi*. <http://www.dunya.com/dahilde-isleme-rejimi-cozum-bekliyor-160421h.htm>, (Erişim Tarihi, 15 Şubat 2015).

- Takım, A. & Ersungur, Ş. M. (2010). Dahilde İşleme Rejimi: İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 289-305.
- T.C. Resmi Gazete (2014). *2015 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu*. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141226m1.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141226m1.htm> (Erişim Tarihi, 2 Nisan 2015).
- TDV (2014). *Dış Ticaret Mevzuatı*. Ankara: Türk Dış Ticaret Vakfı.
- UNCTAD (2013). *The Impact of Trade on Employment and Poverty-Note by the UNCTAD Secretariat*. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.
- WTO & IDE-JETRO (2011). *Trade Patterns and Global Value Chains in East Asia: From Trade in Goods to Trade in Tasks*. Geneva: IDE-JETRO and World Trade Organization.
- WTO (2015). *Turkey and the WTO*. https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/turkey_e.htm (Erişim Tarihi, 15 Şubat 2015).